Gönderim Tarihi: 02.07.2021

Kabul Tarihi: 27.07.2021

HİTİTLER'DE EVLİLİK VE EVLENME GELENEKLERİNİN GÜNÜMÜZ ANADOLUSU'NA ETKİLERİ

The Effects of Marriage and Marriage Traditions in Hittites in Today's
Anatolia

Nursel ASLANTÜRK

Doç. Dr. Hititolog, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
n.aslanturk3@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1470-2727

Zuhal Yonca ODABAŞ

Prof. Dr., Sosyolog, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
yoncaodabas@yahoo.com,

ORCID ID: 0000-0002-9437-1309

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Hittitler, M.Ö. 1650'li yılların başlarında ortaya çıkmış ve yaklaşık olarak bin yıl boyunca Orta Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de varlığını devam ettirmiş bir uygarlıktır. Çalışmada Boğazköy/Hattuşa'da bulunan kil tabletlerde yer alan yasal düzenlemelerden yola çıkılmaktadır. Temel amaç, Hitit yasa metinlerinde aile, kadın ve evlilik ile ilgili hükümler ve örnek olayları incelemek ve günümüz Anadolu'sunda evlilik ile gelenek ve görenekler üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaktır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre her iki toplum için aile temel bir yapı olarak kabul edilmekte ve önemsenmektedir. Bir diğer sonuca göre de erkek egemen toplum anlayışı ve evliliğin ekonomik süreç olarak kabulü iki toplumda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hittitler, Evlilik, Başlık parası, Çeyiz, Anadolu.

Abstract

Hittites was a well-established civilization that existed in the early 1650s BC. in Central and Southeastern Anatolia and Northern Syria for nearly a thousand years. In this study, the legal regulations in the clay tablets in Boğazköy/Hattusa have been based on. The main purpose is to examine the provisions and case studies related to family, woman and marriage in the Hittite legal texts and to reveal their effects on marriage, traditions and customs in today's Anatolia. According to the results obtained in the study, the family is accepted and considered as a basic structure for both communities. The other result in that study is the prevalence of maledominant society and marriage as an economic process in both societies..

Keywords: Hittites, Marriage, Bride Price, Dowry, Anatolia.

1. GİRİŞ

Eski Anadolu uygarlıklarının en köklülerinden olan Hittitler, zamanımızdan 4000 yıl önce, yaklaşık MÖ. 1650 yılların başlarında Orta Anadolu'da Kızıllırmak kavisi içinde kurulmuş daha sonra ise MÖ.14.yy.'da

imparatorluğa dönüşen egemen bir devlet oluşturmuşlardır. Hint-Avrupa dil ailesinin bilinen en eski üyesinden biri olan Neşaca adını verdikleri bir dil konuşan bu uygarlık; MÖ.1200'lerde imparatorluğun yıkılmasından sonra (MÖ.I.Binyılda Güney Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de kurulan Geç Hitit şehir devletleri dönemi de dahil edilirse) bu topraklarda veya bu bölgede yaklaşık bin yıl hüküm sürmüşlerdir. Orta Anadolu, Kızılırmak civarı, Elazığ, Malatya, Antalya, Tarsus, Kahramanmaraş, Konya, İzmir'in iç kısımları Anadolu coğrafyası üzerinde Hitit hakimiyetinin var olduğu yerleşim alanları arasında yer almaktadır.

Hititler'le ilgili en önemli bilgiler daha çok Eski Krallık ve İmparatorluk (/Yeni) Dönemine ait belgelerde yer almaktadır. Hitit çiviyazılı belgelerin büyük çoğunluğu Çorum ilinin güneyindeki Hititler'in başkenti **Boğazköy-Hattuşa**'da bulunan devlet arşiv-kütüphanesinde, Anadolu'nun çok çeşitli yerlerinde ve bir bölümü de Kuzey Suriye'deki arkeolojik kazılarda ele geçmiştir. Bu belgeler, Hitit kraliyet ailesi, devlet görevlileri ve tapınaklarda görev yapan resmi görevlilerle ilgili olarak; Hitit toplum yapısı hakkında kısmi bilgi verirken; sıradan halkın ya da kölelerin durumu hakkında daha az bilgi vermektedir. Ancak Hitit yasa metinleri ile arazi bağış belgeleri bu konuya biraz olsun ışık tutmaktadır. Dolayısıyla bu konudaki bilgiler daha çok Hitit kralları tarafından kâtiplere yazdırılmış olan söz konusu bu kil tabletlere dayanmaktadır.

Kısacası Hititler'in, günlük yaşantısı ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır ve söz konusu yasal düzenlemeler bu alandaki boşluğu doldurmada oldukça işlevseldir. Bu düzenlemeler aracılığıyla gündelik yaşamın farklı yönleri; evlilik, aile yaşantısı, boşanma, miras ile ilgili değerlendirmeler yapılabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı; MÖ.II.binde, Anadolu'da bin yıl hüküm sürmüş olan Hitit Devleti'nin evlilik kurumu ve evlenme gelenekleriyle günümüz Anadolu'sundaki evlilik kurumu ve evlenme gelenekleri arasındaki benzerlikleri ortaya koymaktır. Ayrıca çalışmada, Hitit yasa metnindeki aile, kadın ve evlilik ile ilgili hükümler ve örnek olaylar çerçevesinde Hititler'de aile, kadın ve evlilik süreci ile ilişkili inanış ve pratikler incelenmektedir. Bu inanış ve pratiklerin günümüz Anadolu'sundaki gelenek ve görenekler üzerindeki etkileri ve bu etkilerin neler olduğu ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Bu hedef ile bağlantılı olarak bu çalışmada Hititler'de özgür kadın ve özgür erkek arasında gerçekleşen evlilik ve aile biçimleri (sorarat, levirat ve iç güveyisi) evlilik sürecindeki uygulamalarda yer alan kız isteme, başlık

parası, çeyiz, söz, nişanlanma ve nişan bozulması, yüz görümlülüğü olguları Hitit çiviyazılı metinlerden ve tasvirli sanat eserlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda değerlendirilmiştir.

2. HİTİTLER'DE VE GÜNÜMÜZ ANADOLU'SUNDA EVLİLİK VE AİLE

Aile; Hititler için temel sosyal birim olarak kabul edilmektedir (Hoffner 2003:106). İster geniş ister çekirdek aile olsun; aile en genelde ekonomik ve sosyal koruma ile güvenlik işlevini yerine getirmekte ve erkek birincil dereceden bu işlerden sorumlu tutulmaktadır. Bir başka deyişle Hitit Devleti'nin sosyal yapısına bakıldığında ataerkil bir yapılanma görülmektedir. Mutlak otorite erkek olarak kabul edilmekte ve soy babadan oğula geçmektedir. Kadının ise erkekle karşılaştırıldığında daha az görünürlüğü söz konusudur. Ancak, kraliyet ailesinde kadının erkeğe bağımlılığı nüfusun geri kalanı ile kıyaslandığında görece olarak daha az seviyededir. Ailenin daim bir nitelik göstermesi için karşılıklı sadakat ya da bağlılık önemli bir yere sahip bulunmaktadır ve bu noktada farklı sosyal gruplar arasında belirgin bir ayrımdan bahsetmek mümkün değildir.

Aile, ilahi kaynaklar ile meşrulaştırılmıştır. Evlenmek ve aile kurmak erkek için önemli bir statü göstergesi olarak değerlendirilmekte ve bu nedenle evlenen erkeklerin Tanrı'ya şükretmeleri bu algının bir örneği olarak kabul edilmektedir (Hoffner 2003:106). Aile; erkeğin sosyal durumuna göre farklı formatlarda gerçekleşmektedir. Varlıklı erkek, birden fazla kadın ile evlenebilir (poligami) ve çok sayıda çocuk sahibi olabilirken yoksul erkekler arasında tek eşlilik yani monogaminin yaygın olduğu belirtilmektedir (Hoffner 2003:106). İkinci eş ise çoğunlukla ilk evlilikten çocuk sahibi olunmaması durumunda gerçekleşmektedir. Anadolu'da yaygın olarak gözlemlenen kuma geleneği de çoğunlukla aynı sebebe bağlı olarak varlığını devam ettirmektedir.

Evlilik farklı toplumlarda olduğu gibi, Hititler'de de ailenin kurulmasında elzem bir koşul olarak kabul edilmektedir. Evlilik belirli aşamaları içeren bir ritüeldir. En genelde farklı amaçları kapsayan bir antlaşma olarak da kabul edilebilir. Hitit yasalarına bakıldığında evlilik antlaşmalarının aşamaları hakkında bilgi elde edilmektedir. Bu süreçte karşımıza çıkan ilk durum; müstakbel damat ile gelinin ailesi arasında yazılı olmayan bir antlaşmadır. Sonrasında resmi nişan ya da söz kesme gerçekleşmekte ve son olarak evlilik birliğinin kurulması tamamlanmaktadır. İlk iki aşamada taraflar arasında hediyeleşmeler yapılmaktadır. İkinci aşamada ise müstakbel damat başlık parası olarak değerlendirilebilen bir

miktar parayı vermekte (*kuşata*), son aşamada ise gelinin ailesi de çeyiz (*iıaru*) vermektedir. Başlık parası ve çeyizin miktarı ya da büyüklüğü tarafların refah seviyesi ile paralellik göstermektedir.

2.1. Kız İsteme

Evliliğin bir süreç olması kabulü ile yola çıkıldığında karşımıza çıkan aşamalardan ilki “*kız isteme*” olmaktadır. Hitit İmparatorluk dönemi krallarından III.Ḫattuşili’nin “Otobiyografi” olarak tanımlanan metninde “Tanrı’nın emriyle, Rahip Bentipşarri’nin kızı Puduhepa’yı zevceliğe aldım.” (Ertem 2003:48) şeklindeki ifadesi Hititler’de evliliğin ilahi/dini kaynaklı öneminin bir göstergesi olarak kabul edilebilir:

1304/u+1683/u+1956/u+KUB 1.1(Bo 2026)+ KUB 1.1[a](Bo 2026a)+ KUB 19.60(Bo 4620)+ KUB 19.61(Bo 5722)+ KUB 26.44(Bo 7806)+ KUB 19.66 (Bo 7807)+ KUB 26.46 (Bo 8269)+ KUB 19.63(Bo 9845)+ KUB 19.62(Bo 10021) CTH 81 (Yeni Hitit) III (Otten 1981:16)

1 [nu-(za)] DUMU.MUNUS ^mPé-en-ti-ip[(-šar)]-ri ^{LÚ}SANGA ^fPu-du-ḫé-pa-an

2 [IŠ-T]U INIM DINGIR^{LIM} DAM-an-ni da-aḫ-ḫu-un....

Tercüme:

1 [Ve] rahip Bentipşarri’nin kızı Puduhepa’yı

2 Tanrının sözü[yle] zevceliğe aldım...

Bu ayrıcalık pek çok inanç ve pratiklerde de karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de pek çok kişi tarafından uygulanan kız isteme geleneğinde “Allah’ın emri ve Peygamber’in kavliyle” deyişinde de benzer kutsallık söz konusudur. Hem Hititler’de hem de günümüz Anadolu’sunda “*yaratıcı*”ya yapılan vurgu adı geçen her iki toplumda evlilik ve ailenin merkezi konumu hakkında bilgi sağlamaktadır.

Pringle, 1993’teki çalışmasında s.181 ve 186’da Hititler’de evlilik sürecine bakıldığında genel olarak gelin adayının edilgen bir konumda olduğunu ileri sürmektedir. Evliliğin bir sözleşme süreci olarak değerlendirilmesi ve bu süreçte damat adayı ve kızın ailesinin aktif olması burada dikkat çeken özelliklerdir (Pringle 1993:182). Günümüzde özellikle “*Görücü Usulü*” olarak isimlendirilen evlilik pratiğinde de öncelikli olarak aile büyükleri söz sahibidir. Bu tür evliliklerde kız ve erkek taraflarının benzer sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklere sahip olması çoğunlukla istenilen bir özelliktir. Anadolu’da “Davul dengi dengine” sözünün bunun

için söylendiği de bilinmektedir (Sezen 2005:186). Böylesine bir tercih ile hem her iki tarafın kültürel ve ekonomik boyutlarda var olan düzeni bozulmamış olmakta; hem de ailelere yeni üyeler katılması sağlanmaktadır. Görücü usulü ile evlenmenin neden olduğu önemli sorunlardan bir tanesi özellikle gelinin kocası ve ailesi tarafından baskıya uğrayabilmesidir. Farklı biçimlerde olan bu baskının gelinin kendi ailesinin sosyo-ekonomik seviyesi ile ilişkili olarak değişebileceğine dair görüşler bulunmaktadır. Kızın kendi ailesinin varlıklı olması kızın kocasının evindeki hakimiyet alanını belirleyebilmektedir. Benzer şekilde Hititler’de varsıl ailelerin kızları (kralın kardeşi gibi), kendi evlilikleri üzerinde daha fazla söz sahibi olmaktadırlar (Pringle 1993:182).

2.2. Söz ve Nişan:

Hitit dilinde evlilik süreci ile ilgili kullanılan kelimeler oldukça fazladır. Hititler’de evlilik kararı verildiğini simgeleyen, dolayısıyla evliliğe atılan ilk adım olan söz kesme ve nişanlanma geleneklerinin var olduğu devletin kanun maddelerinde açıkça belirtilmektedir. Söz ve nişan dönemlerinde sözlenen veya nişanlanan çiftler arasında herhangi bir resmîyetin olmadığı yalnızca karşılıklı olarak verilmiş sözlerin olduğu yine bu maddelerden öğrenilmektedir. Bu kanun maddelerinde sözlenmek fiili için “*tar-*: demek, söylemek, söz kesmek” kelimesi kullanılmaktadır. *taranza* ise bu fiilin Partizip hali olan *tarant-*’ın Sg.Nom.com.’un halidir ve “sözlenmiş, sözlü” anlamına gelmektedir. Nişanlanma eylemi içinse “*hamenk-*, *hamank-*, *hamink-*: bağlanmak” fiili kullanılmaktadır. “*hamenkanza*” ise; *hamenk*’in “-nt- formu”yla yapılmış partizipi olup, Sg.Nom.com.’un haldedir. “*hamenkanza*” “bağlanmış” yani nişanlanmış anlamına gelmektedir. Yine bu süreci ifade etmek için kullanılan kavramlardan diğer ikisi ise evliliğin tamamlanmasından önceki aşamaları ifade etmektedir. Genel olarak ekonomik bir faaliyetin hakim olduğu bu iki aşama “*kuşata-*” başlık parası ve “*işaru-*”: çeyiz olarak isimlendirilmektedir:

2.3. Başlık Parası (*kuşata*):

Başlık veya başlık parası Anadolu’da, evlenecek olan erkeğin yani damat adayının kız tarafına ödediği paraya denir. Hititlerde ise evliliğin meşruluk kazanması için *kuşata* ve *işaru* aşamalarının tamamlanmış olması gerekmektedir (Pringle 1993:194). *kuşata* damat adayının kızın ailesine vermiş olduğu bir teminatıdır. Bu paranın ödenmesi bir nevi sözün yapıldığını göstermektedir. Kanunlarda, başlık parası ile ilgili maddelere de yer verilmesi başlık parasının güvence altına alındığının bir göstergesidir. Paraya

ek olarak değerli madenler ya da koyun keçi gibi hayvanlar da bu ödeme için kullanılabilmektedir (Pringle 1993:188). Başlık parasının bir tür teminat olarak değerlendirilebileceğini ifade eden Pringle (1993:198) bu teminat konusunda kızın pasif bir nesne konumunda olduğunu belirtmektedir. Damat adayı ve kızın ailesi arasındaki bu değiş-tokuş sürecinde bir nesne olarak gelin adayı karşımıza çıkmaktadır.

Hititler'de başlık parasının geri ödenmesini gerektiren durumlar bulunmaktadır. Hititler kanun maddelerinde başlık parasının geri ödenmesini teminat altına almışlardır:

KBo 6.3(VAT 12889)+KBo 22.63(Bo 69/857) (Yeni Hitit)

öy.II (Friedrich 1959:24-25; Imparati 1992:52-53; Hoffner 1997:38)

5' *ták-ku DUMU.MUNUS LÚ-ni ta-ra-an-za ta-ma-i-ša-an pít-te-nu-[u]z-*
z[(i ku-uš-ša)-a(n)]

6' *pít-te-nu-uz-zi-ma nu ha-an-te-ez-zi-ja-aš LÚ-aš ku-it ku-it [pé-eš-ta]*

7' *ta-aš-še šar-ni-ik-zi at-ta-aš-ša an-na-aš Ú-UL šar-ni-in-ká[n-zi]*

8' *ták-ku-ya-an at-ta-aš an-na-aš-ša ta-me-e-da-ni LÚ-ni pí-an-zi*

9' *nu at-ta-aš an-na-ša šar-ni-in-kán-zi...*

Tercüme:

5-6 Eğer bir kız bir adamla sözlenmişse ve bir başkası onu kaçırırsa, kaçırıldığı zaman ilk adam (ona) ne [verdiyse]

7 o ona tazmin eder. (Kızın) baba(sı) ve anne(si) tazmin etmezler.

8 Eğer (kızın) baba(sı) ve anne(si) onu başka bir adama verirlerse

9 o zaman (kızın) baba(sı) ve anne(si) tazmin ederler.

Metinde; sözlü bir kız (kız çocuğu), başka bir erkek tarafından kaçırıldığında; kızın sözlüsü başlık parası olarak kıza ne verdiyse; kızı kaçırın erkek, başlığı; kızın sözlüsüne geri ödemek zorunda olduğu belirtilmektedir. Bu durumda kızın anne ve babasının ise hiçbir ödeme yapmadıkları anlatılmaktadır. Fakat sözlü olan kızı, anne ve babası sözlüsünden ayırır ve kızlarını başka bir erkeğe verirlerse, bir başka deyişle sözden cayarlarsa ya da sözü atarlarsa, kızın anne ve babası başlık parasını geri vermek (ödemek) zorundadırlar. Bu kanun maddesi ayrıca Hititlerde evlenmek amacıyla kız kaçırma eylemlerinin de olduğunu göstermektedir. Ancak kız kaçırma suçunun herhangi bir ağır ceza yaptırımının olmadığı da bilinmektedir.

Nişanlı bir çiftin hukuki haklarının neler olduğu da yine kanun maddelerinden öğrenilmektedir:

KBo 6.3(VAT 12889)+KBo 22.63(Bo 69/857) (Yeni Hitit)

öy.II (Friedrich 1959:24-25; Imparati 1992:52-53; Hoffner 1997:39.)

11' *ták-ku DUMU.MUNUS-aš LÚ-ni ha-me-in-kán-za nu-uš-ši ku-ú-ša-ta píd-da-iz-zi*

12' *ap-pí-iz-zi-na-at at-ta-aš an-na-aš hu-ul-la-an-zi na-an-kán LÚ-ni*

13' *tuḫ-ša-an-zi ku-ú-ša-ta-ma 2-ŠU šar-ni-in-kán-zi*

Tercümesi:

11' Eğer bir kız çocuğu bir adama bağlanmışsa (nişanlanmışsa) ve ona başlık parası öderse,

12' daha sonra baba(sı) ve anne(si) (buna) karşı çıkarlarsa ve onu adamdan

13' ayırırlarsa başlık parasını ise iki kat tazmin ederler.

Metinden bir erkek, bir kızla nişanlanmış ve kızın başlık parasını ödemişse; ancak kızın annesi ve babası nişandan vazgeçip kızlarını nişanlısından ayırırlarsa, kızın ailesi erkeğin ödediği başlık parasını iki katı olarak erkeğe geri ödemek zorunda oldukları öğrenilmektedir. Bu durum Hititlerde nişan atma veya bozmanın hukuki bir cezasının da olduğunu kanıtlamaktadır.

Ayrıca bu maddelerden söz ve nişanın yapılmasıyla evlenecek çiftin birbirlerine karşı sorumlu ve yükümlü olduklarını amaçlamış olmalıdırlar. Damat tarafından gelin için gelinin ailesine verilen başlık parası kızın başka bir erkek tarafından kaçırılması durumunda kaçırılan erkek tarafından ilk erkeğe geri ödenmektedir. Gelinin anne ve babası, eğer kızlarını ikinci erkeğe vermezler ise başlık parasını ilk damada geri ödemekten muaf olurlar. Ama ikinci damadı kabul ederler ise ilk damada parasını geri vermek durumundadırlar.

Aksi takdirde mahkeme ikinci evliliği kabul etmez ve tarafları ayırır. Bunun yanı sıra genel olarak bakıldığında anne ve baba kızlarını bir erkek ile evlendirmeye karar verip nişanlar ve sonrasında bu kararlarından vazgeçerlerse damada ödemiş olduğu başlık parasının iki katını geri ödemek zorundadırlar.

Başlık parası uygulaması özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde halen uygulanan bir gelenektir (Sezen 2005:187). Nadir olarak

diğer bölgelerde de karşımıza çıkmakta olup; bu ödeme nakit para yanında; altın, ev, bahçe, tarla veya canlı hayvan (at, koyun, sığır vb.) olarak da gerçekleştirilmektedir (Sezen 2005:187). Evlenecek kızın bedeli (süt parası, çeyiz giderlerinin karşılanması, baba hakkı, iş gücü kaybının telafisi vb.) olarak ödenen bu paralar veya maddi değeri yüksek olan mallar genel olarak kızın babası tarafından alınmakta ve kontrol edilmektedir. Bununla birlikte başlık parasının erkek tarafına geri ödenmesi de söz konusudur. Bu durumlara örnek olarak kadının çocuk doğuramaması, kocasını aldatması, evi terk etmesi verilebilir (Tezcan 1981'den aktaran Kasapoğlu 2014:10-12).

Hitit kanun maddelerindeki evlilik antlaşmasının bozulmasını içeren bu maddelere bakıldığında Hititler'de evliliğin ve aile birliğinin bozulmasını önleme yönünde bir eğilimin varlığından bahsetmek mümkündür. Bu durum; Hititler'de ailenin merkezi bir rol oynaması ile paralellik göstermektedir. Günümüz Anadolu'sunda da evlilik ve aile birlikteliğinin kutsallığına duyulan inanç; geleneksel kesimlerde yoğun bir şekilde kabul edilmektedir.

2.4. Çeyiz Geleneği (*işaru*):

Hititlerde kızın erkeğin evine getirdiği çeyizin yani *işaru*'nun; evlilik süresince kızda kaldığı bilinmektedir. Ancak çeyizin anlamı Hitit çiviyazılı metinlerde tam olarak açık değildir. Bu nedenle çeyizin ne olduğu sorusuna verilen iki temel yanıt karşımıza çıkmaktadır. Çeyiz, kızın babasının mallarındaki payının karşılığı veya babanın kızına verdiği hediyelerdir. Çeyiz, kızın evliliği devam ettiği sürece kıza ait olarak kalmakta; bu durumda koca, çeyizin koruyucusu olarak kabul edilmekte ve sadece karısı öldüğü zaman ona sahip olabilmektedir.

Kadın eşinden önce ve eşinin evinde ölürse kocası karısının çeyizine sahip olurdu. Ancak kadının kendi babasının evinde ölmesi durumunda yani matrilokal evlilikte, erkeğin çeyizden pay alabilmesi çocuklarının olup olmamasına bağlıydı. Çocuklar var ise erkeğin ölen eşinin çeyizine sahibi olamayacağı kanunlarda açık bir şekilde belirtilmiştir. Çeyizin kanunlarla korunmaya alınmış olması ise onun ekonomik değerinin fazla olduğunu göstermektedir. Hititlerde var olan; kız çocuklarına evlendikleri zaman çeyiz verme geleneği Anadolu'da günümüzde de hala geçerliliğini koruyan bir gelenektir.

İster kentsel alanda isterse kırsal alanda olsun söz, nişan ve kızın çeyiz getirmesi günümüz Anadolu'sunda sıklıkla uygulanmaktadır. Hititlerde olduğu gibi günümüzde de söz ile nişan kız ve erkek tarafı arasında gerçekleştirilen bir anlaşmadır. Bu sözün resmîlik kazanması için dini nikah ve resmî nikah olarak ifade edilen sözel ve yazılı antlaşmaların

birinin ya da her ikisinin yapılması gerekmektedir. Özellikle geleneksel kesimlerde dini nikah yaygın bir şekilde pratik edilmektedir.

Söz ve nişan aşamalarında erkek ve kız tarafı karşılıklı olarak “*Bohça Getirme*” eylemini pratik edebilmektedirler. Sembolik anlamda gerçekleştirilen bu eylemde kız tarafından erkeğe gönderilen “*Damat Bohçası*”nda damat adayının kullanımı için çorap, mendil, gömlek, pijama takımı, namaz kılmak için kullanılan namaz takkesi ve traş takımı gibi hediyeler yer alırken; gelin adayına gönderilen “*Gelin Bohçası*”nda ise benzer şekilde pijama takımı, makyaj ve temizlik malzemeleri, kıyafet, takı vb. hediyeler yer almaktadır.

Ayrıca kız tarafı maddi gücüne bağlı olarak, değişiklik gösterebilen; çeşitli ev ve mutfak eşyalarını çeyiz olarak götürmektedir. Buna ek olarak İç Anadolu Bölgesi’nde düğün öncesi yaygın olarak “*Çeyiz Asma*” geleneği devam ettirilmektedir. Bu uygulamada kız tarafı, kızlarının evlendiği zaman kendi evinde kullanacağı eşyaları sergilemekte ve bu sergi düğünden önce gelin ve damadın yaşayacağı eve gönderilmektedir.

Genel olarak bakıldığında Hititlerdeki çeyiz anlayışı ile günümüzdeki uygulamaları arasında hem benzerliklerden hem de farklılıklardan bahsetmek mümkündür: Çeyiz her iki toplumda da kızın kendi ailesinden getirmiş olduğu bir birikimi ifade etmektedir. Ancak Hititler’de çeyiz yasal düzenlemelerle garanti altına alınırken; günümüzde ise söz, nişan ya da evliliğin herhangi bir nedenden dolayı vazgeçilmesi durumunda ise çeyizin akıbeti sadece geleneklerle belirlenmektedir.

2.5. Duvak Açma ve Yüz Görümlüğü

Hitit çiviyazılı metinlerde Hititler’in düğün törenlerinin nasıl yapıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Evliliğin bir parçası olan gelinin duvağının açılması bir başka deyişle duvak açma ritüeli, Hititler’de karşımıza çıkmaktadır. Eski Hitit Çağı’na tarihlendirilen Bitik’te gün yüzüne çıkartılmış olan ve “*Bitik Kült Vazosu*” olarak adlandırılan kabartmalı vazonun boyun kısmındaki figürde kadın örtü ile yüzünü kapatmıştır. Kutsal evlenme sahnesinin tasvir edildiği bu görselde (Özgüç 1958:1-2, Alp 1999:13) sağ eliyle gelinin duvağını açan damat; sol elindeki kadehten içki ikram etmektedir.

Resim 1: Bitik Vazosu, Kutsal Evlenme Sahnesi. Darga 1992, Res.38 s.55

Vücudun sağ tarafı pek çok inanışta sol tarafı ile kıyaslandığında daha değerli kabul edilmektedir. Kıyafetleri giyerken önce sağ taraftan başlamak, yemeği sağ elle yemek bu inanca birer örnek olarak gösterilebilir. Yukarıda yer alan görselde damadın, gelinin duvağını sağ eliyle açmasıyla sağ elin kutsallığı arasında bir paralellik olabilir. Yine görselde gelinin el(ler)ini yukarı kaldırarak dua jestinde bulunması (Arıkan 2019:33-34) Hititlerde evliliğin kutsal olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak damat tarafından geline sunulan içki yüz görümlüğü olarak kabul edilmektedir. Bugün Anadolu'nun hem kentsel hem de kırsal alanlarında evlilik sonrasında yüz görümlüğü geleneği devam ettirilmektedir. Takının damat tarafından geline hediye olarak verilmesinden sonra ise gelin duvağının açılmasıyla da bu ritüel sonlanmaktadır.

Bir akit, bir antlaşma olarak evliliğin burada bahsettiğimiz aşamaları Hititlerde farklı evlilik türlerinde pratik edilmiştir. Levirat, sorarat, beşik kertmesi, diplomatik evlilikler ve iç güveyisi Hitit çivi yazılı tabletlerde sıklıkla karşılaştığımız evlilik biçimleridir. Yukarıda bahsedilen evlilik biçimlerinden levirat, sorarat ve içgüveyisi özelinde incelenerek günümüz Anadolu'suna etkileri ve benzerlikleri değerlendirilecektir:

2.6. Levirat

Kadının eşinin, yani kocasının hayatını kaybetmesi sonrasında gelinin baba evine dönmeyip, ölen kocasının erkek kardeşi ile evlendirilmesi levirat evlilik olarak kavramsallaştırılmaktadır. Erkek kardeş yok ise gelin, ölen kocasının babası ile de evlendirilmektedir. Hitit yasalarında levirat evlilik ile ilgili çeşitli düzenlemeler karşımıza çıkmaktadır:

KBo 6.3(VAT 12889)+KBo 22.63(Bo 69/857) (Yeni Hitit)

II (Imparati 1992:176, 177; Hoffner 1997:152)

40 *ták-ku LÚ-iš MUNUS-an ħar-zi ta LÚ-iš a-ki DAM-ZU*

41 *ŠE[Š-Š]U da-a-i ta-an A-BU-ŠU da-a-i*

42 *m[(a-a-a)]n ta[(-a-a)]n A-BU- ŠU-ia a-ki MUNUS-na-an-na ku-in ħar-ta*

43 [DUMU].ŠEŠ-ŠU da-a-i Ú-UL ħa-ra-tar

Tercüme:

40 Eğer bir adam (karısı olarak) bir kadına sahipse ve adam ölürse, karısını

41 onun (kocanın) erkek kardeşi alır, (o da ölürse) onu babası alır.

42 Eğer sonra onun babası da ölürse, (karısı olarak) sahip olduğu kadını

43 onun erkek kardeşinin oğlu alır, cezaya değer bir eylem değil(dir).

Metinden bir kadınının eşi öldüğünde, kayınbiraderiyle (eşinin erkek kardeşi), kayınpederi veya onun erkek kardeşinin oğlu (Imparati 1992:277) evlenmesinin suç sayılmadığı anlaşılmaktadır. Burada hemen belirtmek gerekirse satır 43'teki "Onun erkek kardeşinin oğlu" ifadesinin tanımlanması oldukça güçtür. Bu ifade üzerine farklı görüşler mevcuttur: Goetze "ölen kocanın yeğeni" olduğunu; Güterbock, Friedrich'in Hethitische Gesetze adlı kitabının kritiğinde s.241'de ölenin babasına işaret ettiğini yani birinci kuzen'i; Imparati, "Hitit Yasaları" 1992, adlı çalışmasında s.277'de "kayınpederinin erkek kardeşini" tanımladığını ifade etmektedirler. Pringle ise 1993'teki çalışmasında s.66'da Hititlerde ailelerin bir arada yaşaması sebebiyle kuzen olan erkeklerin kardeş olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Bu durum ise, dul olan gelinin ölen kocasının kuzeni ile evlendirilmesini levirat uygulamasında anlamlı hale getirmektedir. Biz ise, kanun maddelerinin 195.paragrafında erkek kardeşi hayattayken yengesiyle cinsel münasebette bulunmanın lanet edilecek bir eylem, yani mahremleriyle zina olduğunun belirtilmesine dayanarak (Imparati 1992:178, 179) "**onun**" kelimesinin "**kadının ölen eşini yani kocasını**" işaret ettiğini

düşünmekteyiz. Böylece kadın önce kayınbiraderiyle, kayınbiraderi ölürse kayınpederiyle o da ölürse kayınbiraderinin oğluyla yani ölen kocasının yeğeniyle evlendirilir. Bununla kadının dul kalma durumu ortadan kalkmış ve mal varlığının da aile içinde kalması amaçlanmış olmalıdır. Ayrıca bu gelenek; dul kadının maddi ihtiyaçlarının ölen eşinin ailesine ait olduğunu da gösterir.

Günümüzde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde levirat evlilik örneklerine rastlanılmaktadır. Bu örneklerde de temel hedef, yetim kalan çocukların korunması, gelinin işgücü olarak kabul edilip hane dışına gönderilmemesi ve mirasın hane içinden çıkmasının engellenmesi şeklindedir (Gökçe 1978:34). Levirat uygulamasının Anadolu'da bölgesel farklılıkları olduğunu ifade eden Balaman 1982'deki çalışmasında s.50-51'de, dul gelinin; evin büyük oğlu ile evlenmesine izin veren uygulamaların yanı sıra verilmeyen örneklerden de bahsetmektedir; örneğin Batı Anadolu'da evin büyük ya da küçük oğlu dul geline eş olabilmekteyken; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gelinin ölen eşinin büyük erkek kardeşi ile evlenmesine izin verilmemektedir.

2.7. Sorarat

Erkeğin, eşinin (karısı) ölmesi durumunda (ergenliğe girmiş olan) baldızı ile evlenmesine sorarat evlilik denmektedir. Bu evlilik türünde, çocukların teyzesinin çocuklara anneliği en iyi yapacak kişinin olduğu düşünülmektedir. Bir diğer amaç ise aileler arasında var olan ilişkinin devam etmesini sağlamaktadır. Hititler'de bu evlilik türünün var olduğunu bir erkeğin, eşi öldüğünde baldızıyla evlenebildiğine dair bilgiler Hitit yasalarında bulunmaktadır:

KBo 6.3(VAT 12889)+KBo 22.63(Bo 69/857) (Yeni Hitit)
IV (Güterbock 1992:241)

17 *ták-ku LÚ-aš DAM-ZU a-ki A-ḪA-[AZ-ZU/ZA da-a-i]*

18 *Ú-UL ḫa-ra-a[-tar]*

Tercüme:

17 Eğer bir adamın karısı ölürse, (karısının) kız [kardeşini alır.]

18 Cezaya değer bir eylem değil(dir).

Bunun yanında; Hititler yasalarında bir erkeğin eşi hayatta iken hiçbir şekilde baldızıyla cinsel münasebette bulunamayacağını ve aksi

davrananların ise yine lanet edilecek bir eylem de bulunduğu belirtmektedir (Imparati 1992:178, 179).

Günümüz Anadolu'sunda sorarat evliliğin halen devam ettiği görülmektedir. Bu evlilik türünün Anadolu'daki işlevlerine bakıldığında çocukların korunması yani üvey anne olmaması sağlanmakta ve hane içi paranın bölünmesi engellenmektedir. Görelî olarak olumlu sayılabilecek bu işlevlerin yanı sıra Türkiye'de özellikle çocuk gelinlerin sorarat usulüyle enişterileri ile evlendirildikleri görülmektedir (İltaş 2015:4); bu durum ise bugün Anadolu'muzda ayrıca önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Levirat ve sorarat günümüz Anadolu'sunda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde devam etmekte olan bir gelenektir (Sev'er vd. 2006:30-33). Bu evlilik biçimleriyle evlenen kişilerle gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında (Sev'er vd. 2006:43-45, Tacoğlu 2011:141-142), gerek leviratın gerekse soraratın Hitit Toplumu'nda olduğu gibi ekonomik ve sosyal gerekçelerle gerçekleştiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Kaynakların aile içinde kalmasını sağlamak, çocukların alıştıkları sosyal çevreden uzaklaşmasını engellemek bugün de geçerliliğini koruyan gerekçelerdir.

2.8. İç Güveyisi

Hititlerde, evlilik kurumunda kız evlendiği zaman kendi anne babasının evinden ayrılıp erkeğin evine gitmektedir. Patrilokal bir nitelik gösteren bu uygulama, kız çocuğunun tek olması ya da gelinin erkek kardeşinin olmaması durumunda matrilokal evliliğe “yani kadının evine yerleşmesine” dönüşmektedir. Hitit çiviyazılı metinlerde ^{LÜ}antiyandatar kelimesiyle ifade edilen “içgüveyilik”, Preverb olarak kullanılan yer adverbî “*anda*: içeri, içinde, birlikte” ;“*iia*- gitmek” fiil kökünün partizipi olan “*ijant*- : giden” birleşmesinden oluşmakta ve “-atar-” abstraktum suffiksi ile yapılmış bir verbal Nomendir. ^{LÜ}antiijant- ise “içeri giren, içgüveyi” demektir.(Balkan, 1948:147-148). Detaylı bir şekilde tanımladığımız “İç güveyilik” gelin evinin daha zengin olması, gelinin tek çocuk olması veya gelinin erkek kardeşinin olmaması nedeniyle damadın gelin evine gelmesi ya da getirilmesi biçiminde yapılan bu evlilik türü Hitit kanun metinlerinde şu şekilde geçmektedir:

KBo 6.3(VAT 12889)+KBo 22.63(Bo 69/857) (Yeni Hitit)

(Imparati 1992:56, 57; Hoffner 1997:43)

27 *ták-ku ARAD-iš A-NA IBILA EL-LIM ku-ú-ša-ta píd-d[a-iz-]zi*

28 *na-an ^{LÜ}an-ti-ia-an-ta-an e-ep-zi na-an-kán pa-ra-a [Ú-U]L ku-iš-ki tar-na-i*

Tercüme:

27 Eğer bir erkek köle özgür bir genç için başlık öderse

28 ve onu evlenmiş damat olarak evine alırsa, o zaman onu kimse dışarı çıkaramaz.

Burada erkeğin kız için başlık ödediği görülmektedir. Ayrıca Hititlerde, “iç güveyiliğin” önemli olduğu Eski Hitit devleti krallarından Telipinu’nun “Ferman” olarak tanımladığımız belgesinden de anlaşılmaktadır. Kral Telipinu, tahta geçiş kurallarını ortaya koyduğu bu belgesinde; tahta çıkacak erkek çocuk bulunmadığında kralın kızına bir içgüveyi (damadı) eş olarak alınmasını ve krallığa bu iç güveyisi damadın geçmesini anlatmaktadır:

KBo 3.1(VAT 7469)+KBo 12.5(581/t)+KBo 3.68(Bo 1020)+KBo 12.7(116/t)+KBo 12.12(135/t)

öy. II (Hoffmann 1984:32-33, Koç vd. 2012:765)

36 LUGAL-uš-ša-an ḫa-an-te-ez-zi-ia-aš-pát DUMU.LUGAL DUMU^{RU} ki-ik-k[(i-iš-)]ta-ru ták-ku DUMU¹.LU[GAL]

37 ḫa-an-te-ez-zi-iš NU.GÁL nu ku-iš ta-a-an pí-e-da-aš [(DU)]MU^{RU} nu LUGAL-uš a-pa-a-aš

38 ki-ša-ru ma-a-an DUMU.LUGAL-ma DUMU.NITA NU.GÁL nu ku-iš DUMU.MUNUS ḫa-an-te-ez-zi-iš

39 nu-uš-ši-iš-ša-an^{LU} an-ti-ia-an-ta-an ap-pa-a-an-du nu LUGAL-uš a-pa-a-aš ki-š[(a-ru)]

Tercüme:

36 Birinci dereceden (eşin) oğlu olan prens, kral olsun! Eğer

37 birinci (eşten) bir [pre]ns yoksa, kim ikinci dereceden (eşin) oğlu (ise) kral o

38 olsun! Eğer (yine) de bir prens (ve) erkek çocuk yoksa kim birinci dereceden (eşin) kızı ise

39 ona bir iç güveyisi alsınlar ve kral o ol[sun!]

Hititler’de hemen hemen her tabakada bu tür evlilikleri görmek mümkündür. Bryce 2002’deki çalışmasında s.123-124’te bu tür evliliklerin pratik sonuçları olduğunu “Üst sınıf açısından bakıldığında kralın kız kardeşi

ile evlenen erkek, kral ailesine girerek kendi oğlunun kral olmasının yolunu açabildiğini; alt sınıf açısından bakıldığında ise köle erkek; özgür kadın ile evlenerek özgürlüğüne kavuşabildiğini” ifade etmektedir. Bu gerekçelerin yanı sıra, savaş, salgın hastalık vb. nedenlerden dolayı erkek nüfusunun az olduğu durumlarda; kadının sahip olduğu ekonomik kaynakları yönetmesi bakımından ve kaynakların kadının ailesinden çıkmasına engel olmak açısından değerlendirildiğinde ise matrilokal evlilikler oldukça işlevsel görünmektedir.

Damadin kız tarafının ailesine dahil olması şeklinde gerçekleşen iç güveyisi evlilikler ile ilgili olarak Hititler için dile getirilen tüm özelliklerin, günümüz Türkiye’si için de geçerli olduğunu ileri sürmek mümkündür: Kızın ve ailesinin statüsünün yüksekliği, kızın tek çocuk olması ya da erkek kardeşe sahip olmaması bugün de matrilokal bir evlilik için kullanılan gerekçeler arasında yer almaktadır.

3. SONUÇ

Anadolu, farklı medeniyetlerin birleşim yeri olarak kabul edilir. Bu özelliği ona zengin bir kültürel çeşitlilik olarak geri dönmektedir. Tarih boyunca çok sayıda toplumlar hem kendilerinden önceki toplumların ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlardaki birikimleri ile beslenmişler hem de kendi izlerini bırakarak daha sonraki insan birlikteliklerine etkide bulunmuşlardır. Dinamik nitelik gösteren bu süreçler, belirli noktalarda kültürlerin iç içe geçmesini beraberinde getirmişken; her bir kültürü de diğerinden ayırmayı oldukça güçleştirmiştir.

Çalışmanın konusu olan Hititler’de evlilik ve evlenme geleneklerinin uygulama ve inanışlarının günümüz Anadolu’sundaki izleri de böylesine bir harmanın örneği olarak değerlendirilebilir. Günümüz Anadolu’sunda gündelik hayatta pratik edilen gelenek ve göreneklerde ilk sahibin kim olduğu sorusu belki de hiç yanıtlanamayacak sorulardan birisidir; ancak “kimler etkide bulunmuştur?” sorusuna verilecek yanıtlardan bir tanesi hiç kuşkusuz “*Hititler*” olmaktadır.

Evliliğin bir antlaşma olarak değerlendirilmesi, hem bugün hem de geçmişte karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik ve siyasal içeriğinin ön plana çıkması Hititler’de evliliğin duygusal zeminin zayıf olmasını beraberinde getirmektedir. Bu da evliliğin duygu temelinden yoksun olmasına neden olmaktadır. Evlilik daha çok mülklerin ya da sahip olunan ekonomik varlıkların taraflardan birinden diğerine aktarımı olarak değerlendirilebilir. Bu aktarımın gerçekleştiği eylemlerden olan başlık parası çeyizinin büyüklüğü tarafların sosyo-ekonomik seviyelerine dayanmaktadır. Bu konu ile ilgili

olarak Hitit terminolojisinde “evlilik” kelimesine yönelik spesifik bir kelimenin olmadığı ve yasalarda evlenme ile ilgili “alma” kelimesinin kullanıldığı ve bunun daha çok ekonomik bir süreç olarak evlenmenin kabul edildiğinin bir göstergesi olabileceği düşünülebilir. Benzer şekilde günümüz Anadolu’sunda evlilikle ilgili gündelik konuşmalarda “almak” kelimesi sıkça kullanılmaktadır. “*Gelin almak*” veya “*damat almak*” ifadeleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Özellikle aile büyüklerinin liderliğinde ve denetiminde gerçekleşen evlilik sürecinde gelin ve damat adayının duygularının hem kendi aralarında hem de aile büyüklerinin yanında paylaşımı sık rastlanılan bir durum değildir. Gelin ve damadın aile büyüklerinin yanında el ele tutuşmasının hoş karşılanmaması, duygu kontrolüne verilen önemin somut bir göstergesi olabilir.

Hititler’de aile genellikle tek eşlilik üzerine kurgulanmıştır. Bununla birlikte istisnai durumlar da bulunmaktadır. Örneğin; kralın birden fazla eşi olabilir. Ayrıca levirat ve sorarat Hititler’de yaygın olan tek eşlilik uygulamasının kırıldığı bir diğer örnek olarak kabul edilebilir. Levirat evlilik uygulamasının belirtildiği kanun maddesindeki “*onun*” kelimesinin, Hitit yasalarının 195. paragrafında erkek kardeşi hayattayken yengesiyle cinsel münasebette bulunmanın zina olduğunun belirtilmesine dayanarak (Imparati 1992:178, 179), “*kadının ölen eşini yani kocasını*” ifade ettiği sonucuna varmaktayız. Günümüzde Türkiye’de de benzer şekilde tek eşlilik resmi olarak kabul edilmektedir. Resmi nikah yasal bir zorunluluktur. Sadece resmi nikah ile kurulan aile birlikteliklerinin yanı sıra hem dini hem de resmi nikahın bir arada olduğu evlilikler ya da sadece dini nikah ile gerçekleştirilen evlilikler de Türkiye’de bulunmaktadır. Ancak levirat, sorarat ve kuma örnekleriyle günümüz Türkiye’sinde çok eşliliğin varlığını koruduğunu görmek mümkündür.

Ailenin farklı toplumlarda merkezi bir birim olarak kabul edilmesi ailenin varlığının güvence altına alınmasını da gerektirmektedir. Bu durum, hem Hititler için hem de günümüz Anadolu’sundaki farklı topluluklar için de geçerli olmaktadır. Her iki toplumda da aile birlikteliği ve bütünlüğü geleneksel ya da yasal kurallar ile korunmuş ve korunmaya devam etmektedir. Din olgusu bu işlevi yerine getirmede sıklıkla kullanılmaktadır. Gerek Hititler’de gerekse günümüzde Türkiye’de kız isteme ritüelinde yaratıcıya vurgu yapılması buna verilecek en güzel örneklerden biridir. Bunun yanı sıra her iki toplumda da uygulanan kız ve erkek tarafları arasında etkileşimi sağlayan söz ve nişan törenleri, başlık parası ve çeyiz gibi uygulamalar evlilik olgusunun bir diğer yönü olan ekonomik özelliğini ortaya koymaktadır. Genel olarak bakıldığında her iki toplumda da erkek

baskın bir karakterdedir. Hem Hititlerde hem de Anadolu’da uygulanan başlık parası isteme ve verme ile çeyiz hazırlama ve getirme, damat ve kızın (gelinin) babası arasında gerçekleşen bir değiş tokuşu temsil etmekte; duvak açma ve yüz görümlüğü ise bir yönüyle kutsallığı bir yönüyle de ekonomik bir eylemi barındırmaktadır. Ekonomik kaynakların bölünmemesi, aile dışına çıkmaması, çocukların alışageldikleri sosyal, kültürel ve ekonomik çevreden uzaklaşmalarını engellemek gibi etkileri olan levirat ve sorarat pratikleri de her iki toplum arasındaki ortak olan bir diğer alanı oluşturmaktadır. Her ne kadar patrilokal bir nitelik gösterse de evliliklerin kız çocuğunun tek olması, gelinin erkek kardeşinin olmaması gibi etmenler nedeni ile matrilokal bir biçime dönüşmesi de geçmişte olduğu kadar günümüzde de Anadolu’nun çeşitli yerlerinde uygulanmaktadır. Gündelik yaşam pratiklerinde gözlenen bu süreklilik, zamanın geçmesine rağmen kültürün kendini devam ettirmesi, zaman içinde kaybolmama eğilimini göstermektedir.

4. KAYNAKLAR

- Alp, S. (1999). *Hititlerde şarkı müzik ve dans, Hitit çağında Anadolu’da üzüm ve şarap*. Ankara: Kavaklıdere Kültür Yayınları.
- Arıkan, Y. (2019). Hitit duaları. *Uğur Silistreli Anı Kitabı* 31-42.
- Balaman, A. R. (1982). *Kayınbiraderle evlilik: Sosyal antropolojik yaklaşımla akrabalık, evlilik ve türleri*. İzmir: Karınca Matbaacılık ve Tic. Kol. Şti..
- Balkan, K. (1948). Eti hukukunda içgüveylik. *AÜDTCF Dergisi* Cilt: VI Sayı: 3 147-152.
- Bryce, T. (2002). *Life and society in the Hittite world*. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Ertem, H. (2003). Hattiler ve Hititler dönemi’nden eski Türklere, Osmanlılara ve günümüz Anadolu’suna kadar uzanan bazı benzer unsurlar-1. *Archivum Anatolicum* 6 39-72.
- Friedrich, J. (1959). *Die Hethitischen gesetze*. Brill.
- Gökçe, B. (1978). Evlilik kurumuna sosyolojik bir yaklaşım. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 7-21.
- Güterbock, H. G. (1997). Review of Friedrich, Die Hethitischen Gesetze, Reprinted from the Journal of the Cuneiform Studies 15 (1961): 62-78. *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock*, 233-246
- Hoffmann, I. (1984). *Der erlaß Telipinus*. Heidelberg: Texte der Hethiter 11.
- Hoffner, A. H. (1997). *The laws of the Hittites*. Leiden-Newyork-Köln.
- Hoffner, A. H. (2003). Daily life among the Hittites. *Life and Culture in the Ancient Near East, Bethesda, MD: COL Yayınları*, 95-118.
- İltaş, Y. (2015). Bleeding wound: Underage marriages in Turkey. *E-Journal of Law* Vol: 1 (2) 1-15.
- İmparati, F. (1992). *Hitit yasaları*. Ankara: İtalyan Kültür Heyeti,
- Kasapoğlu, A. (2014). Toplumsal yapının ve kültürün görünümünden aile.

- Türkiye'nin Toplumsal Yapısı'nda*, der. N. Karaca: Atatürk Üniversitesi AÖF Yayınları.
- Koç, İ & Karasu, C. (2012). Anadolu'da ilk anayasa niteliğindeki ferman ve Hititler. *Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşunun 50.Yılına Armağan*. 759-767.
- Otten, H. (1981). Die apologie Hattusilis III. *Das Bild der Überlieferung, StBoT* 24.
- Özgüç, T. (1958). Bitik vazosu. *DTCF Dergisi* 16 1-18.
- Sezen, L. (2005). Türkiye'de evlenme biçimleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı 27, (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı) 185-195.
- Sev'er, A. & Bağlı, M. (2006). Levirat & sorarat marriages in Southeastern Turkey: Inact family or sanctified incest https://pdfs.semanticscholar.org/0bf6/12fd369d8bf87d4b47ec96028966d612c579.pdf?_ga=2.126884622.2090441432.1581933058-2025220951.1575365057
- Tacoğlu, T. P. (2011). Türkiye'de gerçekleştirilen geleneksel evlilik çeşitlerinin nedenleri ve evlilikler üzerinde törenin etkisi. *ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2(4): 115-143.
- Tsevat, M. (1975). The husband veils a wife (Hittite laws, §§ 197-98). *Journal of Cuneiform Studies* Vol. 27, No. 4 (Oct.) 235-240.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Doç. Dr. Nursel ASLANTÜRK, Makale Katkı Oranı: %50; Prof. Dr. Zuhul Yonca ODABAŞ, Makale Katkı Oranı: %50.